

CSONTOS MÁRTA

Látogatás egy szellemi műhely fellegvárában

KÉT VÍZ KÖZÖTT - KISOROSZI EMLÉKEZETE

B. Tóth Klára hatalmas ismeretanyagot feldolgozó új könyve, a *Két víz között*, alcíme: *Kisoroszi emlékezete*, kiemelkedően fontos kultúrtörténeti és biográfiai adatok feldolgozásával, a szerző által is átélt események és élmények rendkívül élvezetes tolmácsolásával, nemcsak tudásunkat gyarapítja a különböző művészeti ágazatokban tevékenykedő alkotókról, személyiségük mélyebb megismerését is lehetővé teszi. A könyv olvasását követően sokkal jobban tudunk azonosulni a festők, grafikusok, szobrászok elképzeléseivel és alkotói módszereivel, s hiteles információt kapunk azokra a miértekre is, melyekre az irodalom és képzőművészet művelőitől várjuk a választ. Nem utolsósorban jobban megvilágosodik számunkra, hogyan tudták túlélni művészeink a Kádár-korszak rájuk leselkedő veszélyeit.

B. Tóth Klára, restaurátor, festőművész és költő, hatalmas ívű, minden részletre kiterjedő élménybeszámolóját követhetjük nyomon a kötetben kislány korától napjainkig, s a szerző személyes kapcsolatai és a kisoroszi életterben megtapasztalt élményei felidézésével egy csodálatos világba csöppenünk olvasás közben.

A korábban nyomdászként is dolgozó szerző vallomásos 'keresztényként' dolgozza fel élményanyagát, ami nem véletlen szülői háttére ismeretében. A fiatalkorát Kisorosziiban töltő B. Tóth Klára számára ez a falu volt a világ közepe, a művészek számára is *búvóhely és paradicsom*. Az alkotó emberek szívesen rejtőztek itt el, kellően eltávolodva a főváros nyüzsgő életterétől. Ez volt az a hely, ahol egy nem hagyományos értelemben dolgozó művészkolónia rendezett kiállításokat, forgatott filmeket, írt kritikákat az alkotótársak könyveiről. Itt festették le egymást és a természeti környezetet, munkájukban mindenkor egymás inspirálva.

B. Tóth Klára 1957 tavaszán költözött a Szentendrei-sziget csodálatos falujába, ahol édesapja református lelkészként szolgált, s a parókián mindenkit nagyon szívesen fogadtak a felekezeti és felfogásbeli különbözőségeik ellenére.

Kislány kora óta, mind a mai napig, ebben a barátságos és mindenkit szeretettel fogadó 'olvasztótéglében' olyan ismeretségekre tett szert, melyek életre szóló élményeket jelentettek és kellő inspirációt saját elképzelései kibontakoztatásához. Ebben a közegben egyenes út vezetett számára a művészvilágba. A kötet lapjain számos olyan emberrel ismerkedhetünk meg, akik nagyszerű tanárok, művészek, lelkészek vagy iparos emberek voltak, s ennek a közösségnek minden tagja hozzáadott valamit a szellemi műhely sikeres működéséhez.

Emlékezni, emlékekkel töltekezni jó, a múltbeli élmények felidézésével megtapasztaljuk, mennyire sok nagyszerű ember élt és él kis hazánkban. Jó tudni, hogy

*Egy Mészöly Miklós megemlékezés. Az előtérben Jankovics József,
Szkárosi Endre és Nádás Péter*

a Kisoroszihoz tartozó szellemi közösségek hatalmas emberformáló és értékteremtő erővel rendelkeznek. Olvasás közben az is nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy az értékeket megőrizni nemcsak érdemes, hanem hazafias kötelesség.

B. Tóth Klára mindenütt kísér bennünket, segít betekintenünk a művészvilág minden szegmensébe, így átfogó képet kapunk saját életének, útkeresésének alakulásáról is. Akár azt is mondhatjuk, hogy ez a könyv az önéletírásnak egy nagyon sajátos megvalósulása. Csak néhány művészt említek, akik segítettek, tanácsokkal látták el a művészpályán való elinduláshoz: Nagy B. István, aki bevezette a színek világába, Sváby Lajos festőművész, aki feltárta a vizuális élmények mögött összefüggéseket, Nádás Péter író, aki az objektív szemléletmód fontosságára hívta fel a figyelmét, Mészöly Miklós, aki fogalmazni tanította, s hatalmas intellektusával ösztönző erőt közvetített, Polcz Alaine, pszichológus és író, Mészöly Miklós felesége, akit a szerző második anyjának tekintett. Az inspiráló személyek között volt Csomós Mari színésznő és férje, Deme Gábor dramaturg, (Deme László nyelvészprofesszor öccse), Sándor György humoralista, Korga György festőművész.

B. Tóth Klára könyve hiteles képet fest az 56-os események következményeiről a művészvilágban, elemzi a *téglából épült szocializmus* magánzárka állapotát, amikor az emberek úgy voltak elzárva egymástól, hogy haladjanak a *szellemi uniformizálás szocialista ösvényein*. A politikai vezetés félt minden megmozdulástól vagy kezdeményezéstől, az irodalmi önképzőköröket is megtiltotta. A település életterében a paplak kultúrközpontként működött, mindenkit elfogadott és befogadott, szükség

A lelképásztor és családja

esetén segítséget nyújtott, mint korábban említettük, a felekezeti és ideológiai nézetkülönbségek ellenére. A letűnt kor fragmentumait felidézve az olvasó számára is nyilvánvalóvá válik, a haza elsősorban érzelmi kategória, s mindenki magyar, aki a hazának nem ártani, hanem használni akar.

B. Tóth Klára könyvének megszerkesztésében kisgyermek korától kezdődően segítségére voltak személyes élményei, az a szerteágazó kapcsolati hálózat, mely felbecsülhetetlen ajándék, a személyiség fejlődésének mozgatórugója, alkotói talentumának kiteljesítője. A könyvet lebilincselően érdekes olvasmánnyá teszik a beszélgetések, az idézetek, az alkotókkal és politikusokkal folytatott interjúk, s nem utolsósorban az a hatalmas képanyag, mely nemcsak esztétikai élményt nyújt, hanem még életszerűbbé teszi az önmagában is élvezetes szövegtörzset.

A szerző igazán áttekinthetően rendszerezte a hatalmas anyagot. A visszapillantást követően elsőként a 19. századi, Kisorosziban alkotó festőművészekkel ismerkedhetünk meg. Ezt követően megnyílnak számunkra a 20. századi szellemi műhely kapui, hogy olyan művészekkel találkozhatunk, mint Rudnay Gyula, Medgyaszay István, Magasi Németh Gábor freskó-festő, Jámbor Lajos szecessziós építész. Megnézhetjük a Nemzeti Panteon képét 1906-ból, amit Medgyaszay István a Gellért-hegy tetejére tervezett. Ott szeretne volna elhelyezni a királyok földi maradványait és a Feszty-körképét, de azután a háború közbeszólt. Makovecz Imre is szorgalmazta a Nemzeti Panteon tervét, ami eredetileg Széchenyi István ötlete volt.

A gyermekkor feledhetetlen regényeinek – *Tuskevár, Téli berek, Bogáncs* – írója, Fekete István is töltött egy nyarat Kisorosziiban 1958-ban, ott írta a *Téli berek* című regényét, amikor e kötet szerzője még csak hároméves volt, mégis élénken emlékszik az író karakterére, annyira különlegesen beszélt. Megtudjuk azt is, hogy Fekete István barátságot ápolt a Nagymaroson élő Kittenberger Kálmánnal is, akiről később könyvet is írt. Ő is mindig kiállt nézetei mellett, így a Tanácsköztársaság rémségeit bemutató *Zsellérek* című regényét és az *Öreg utakon* című novelláskötetét be is tiltották. A megemlékezésből arra is fény derül, hogy az író temetését követően egy befőttesüveg alá helyezett üzenetet találtak a síron, melynek fiatal írója sajnálatát fejezte ki soraiban, hogy nem köszönthette fel 70. születésnapján. Az írónak több mint 50 kötete jelent meg 9 millió példányban, de a szocialista rendszer nem tekintette írónak.

Fekete István alakjának felidézése csak egy a kisoroszi alkotóműhely fellegrájából, egy könyvismertető során lehetetlen mindenkit számba venni, a terjedelmi korlátok ezt lehetetlenné teszik.

Egy következő nagy fejezetben Kisoroszi környékének művészeti életéről olvashatunk. Egy Áprily Lajos emlékművet bemutató fotó kapcsán megtudjuk, hogy Szentgyörgypusztán az erdélyi származású magyar költő volt az 'első fecske'. B. Tóth Klára édesanyja író-olvasó találkozókat szervezett Áprily Lajosnak. A kapcsolat révén többet megtudunk a Baár-Madas Református Gimnáziumról is, melynek Áprily volt az igazgatója. Az iskola már akkor Európa-szintű épület volt, Klebelsberg Kúnó avatta fel. A költő halála óta Áprily-völgynek hívják ezt a területet. Nemes Nagy Ágnes is a Baár-Madasha járt és Áprilytól tanulta az időmértékes verselést. Ebben a részben olvashatjuk a 81 éves korában, már szinte teljesen vakon elhunyt Áprilyról írt gyászbeszédet is, melyet a dunabogdányi lelkész, Pályi János mondott el. A mellékelt fotón megcsodálhatjuk Jékely Márta édesapjáról készített bronzszobrárt. Ezen a környéken élt Melis György operaénekes, itt kertészkedett Gobbi Hildától vett telkén Fónay Márta színésznő, a Helység kalapácsának szemérmes Erzsókjá. Gobbi Hilda villája a 60-as évek közepe táján épült Kisoroszival szemben. B. Tóth Klára, személyes ismeretei alapján azzal magyarázza Gobbi Hilda különleges személyiségét és temperamentumát, hogy a színésznő a mantovai muzsikás, Gobbi Luigi dédunokája volt. Gobbiról azt is megtudjuk, hogy 4000 lópatkót épített a kerítésébe, s azt is, hogy 1945-ben aktívan részt vett a kommunista ellenállási mozgalomban. Major Tamással nagy barátságot ápolt, de botrányos élete miatt a színházból végül távoznia kellett. Nem hagyhatjuk ki alakjának felidézésével utolsó kívánságának megemléztését, mely szerint hamvait vasládába zárva fűmagot is szórtak bele, mert újjászületése kapcsán így nyilatkozott: *én fű szeretnék lenni, mert az kinő, levághatják, letaposhatják, akkor is kinő.*

Egy következő fejezetben a Dunakanyar művészcsoportjaival találkozhatunk. A Dunakanyar rajongója volt Ybl Miklós építész, de itt nyaralt Karinth Frigyes, Kodolányi János és Kodály Zoltán is. Szőnyi István letelepedése Zebegényben pedig

olyan festőtársakat vonzott, mint Berény Róbert, Aba-Novák Vilmos, Bernáth Aurél, hogy csak néhány nevet említsünk.

Nem véletlenül került a kötetbe egy fejezet Titkosszolgálat címen. Itt tudjuk meg, hogy a titkosszolgálat a besúgóknak és a megfigyeltnek is fedőnevet adott, s a pártállamnak tabu téma volt az 56-os forradalom, Trianon, a határokon túli magyarok sorsa. Napirenden volt a papok és a lelkészek üldözése is. B. Tóth Klára visszaemlékezéseiből arra is fény derül, hogy a lelkészek közül is próbáltak tagokat toborozni az ÁVÓ-ba, egy nagy tudású szerzetes tanárnak aktát is nyitottak, s fedőnevet kreáltak, de e könyv szerzőjének egyik nővérével is próbálkoztak.

B. Tóth Klára gyermek- és ifjúkori élményei meghatározók voltak pályaeorientációjában, számos festő és grafikus büvkörében szívhatta magába az induláshoz szükséges tudást és inspirációkat. Egy olyan név kerül a palettára, mint Baktay Ervin, aki festőművésznak indult, de később indológus lett. Segítségével megismerkedett az indián játékokkal, de a bemutatott képekhez kapcsolódó leírásokból az is nyilvánvaló, hogy vallásfilozófiai, törzsi, szertartásbeli ismereteket is szívott magába, s hogy Cseh Tamás is kapcsolatban volt a dunai indiánokkal. Közös kiállítást is rendeztek a Kisoroszi Művelődési Házban Lorencz József, alias Sastoll közreműködésével. Mivel a hatóság számára abban az időben minden gyanús volt, természetesen egy III./III-as ügynök itt is beépült az indiánok közé.

Sváby Lajos köre szintén Kisorosziban alakult meg Nagy B. István festőművész meghívására, de találkozunk a lapokon Simonffy András íróval és építészmérnök feleségével, aki Csi becenevét Baranyi Ferenc költőtől kapta. Nádas Pétertől Lázár Ervinig mindenki élvezte azt a nomád életmódot, mely nagyszerű motiváció volt az alkotáshoz.

Nádas Péter 1968-ban került a faluba, s árva fiúként egészen másként viselkedett, mint kortársai. B. Tóth Klára beszámolója feltárja, hogy kezdetben a Nők Lapjánál dolgozott fotóriporterként, az írásra Mészöly Miklóstól kapta a folyamatos biztatást. Számos érdekes történetet oszt meg velünk a szerző, amelyek mind hozzájárulhatnak egy-egy életmű újraértelmezéséhez. Egy ilyen történetben idéz fel egy Nádas Péter számára rendkívül kellemetlen élményt, amikor egy fülébe repült lepke – melynek eltávolítására csak órákkal később kerülhetett sor – halálközeli állapotba kergette, s ennek hatására konfirmált és rendszeresen kezdett templomba járni.

Nádas Péter alakjának felidézésével egyenes út vezet az *Eszmélet-kör* megalakulásához, annak a Levendel Júliának a közreműködésével, aki ma a Liget online irodalmi folyóirat szerkesztője. Egy független irodalmi lapot akart létrehozni olyan szerzők közlésével, mint Orbán Ottó, Mészöly Miklós, Konrád György, Nádas Péter, Tornai József, Gyurkó László. A Belügyminisztérium felszólítására azonban működésüket három lapszám után abba kellett hagyni. Nádas Péter az *Eszmélet-kör*ben barátkozott össze Mészöly Miklóssal.

B. Tóth Klára könyvében nagy érdeklődésre számot tartó rész Mészöly Miklós és felesége, Polcz Alaine tartózkodása Kisorosziban, jelenlétük és hatásuk ebben a mikro-művészvilágban megkérdőjelezhetetlen.

A Morvay Zsuzsa keramikussal készített interjúból sok mindent megtudunk, például azt, hogy Nadas Péter nagyon visszavonultan élt, de nagyon jó hatással volt rá a nyitott, nagyon kommunikatív Mészöly Miklós társasága.

Hogy miért tudott B. Tóth Klára e nagyon színes művészvilág forgatagában olyan otthonosan mozogni, arra is van magyarázat. Református lelkész édesapja parókiáján az ajtó mindig nyitva állt mindenki előtt, így tudott Mészöly Miklósról úgy emlékezni, hogy *galambösz loboncával, átható tekintetével fenséges volt, mint egy görög istenszobor*. A feleségnek, Polcz Alaine-nek *csodálatos, senkivel össze nem téveszthető hangja volt, ha megszólalt, fény borított be mindent*.

Ebben a számos fotóval és képpel gazdagon illusztrált könyvben hihetetlenül életszerűen van jelen minden esemény, mintha egy hatalmas mozivászon előtt ülve részesei lennénk a pergő eseményeknek, bele tudunk vegyülni a színes forgatagba, magunkba szívjuk e csodálatos világ minden illatát, fülünkben halljuk a hangokat, a zenét, az alkotókkal együtt keverjük ki a csodálatos színeiket.

Mészöly Miklós könyveiből rendszeresen felolvasásokat tartottak Kisorosziiban, sokat megtudhatunk erről Alexa Károly *Mészöly Miklós emlékezete* című esszéjéből.

Polcz Alaine rendkívül színes, empatikus egyénisége is felejthetetlen marad, pszichológusként és íróként játékdiaosztikával is foglalkozott. Világos volt, hogy Mészöly Miklós nagy összefüggésekben gondolkozott, művészetszemlélete céltudatos létérzékelés, Alaine pedig az apró részletekben is tudott gyönyörködni, de nem vitt semmit túlzásba. Egy Polcz Alaine-ről készült fotóhoz kapcsolódóan megtudjuk, hogy Alaine ismerte Weöres Sándort, és egyszer kért tőle verset, mert a grafológia is érdekelt. Akkor Weöres az asztalra hasalva azonnal megírta a *Galagonya* című verset.

Feltehetőleg kevésbé ismert, hogy Mészöly Miklóst is folyamatosan lehallgatták, ahogy Gervai András *Fedőneve szocializmus* című könyvéből kiderül. Bódy Gábor tehetséges filmrendezőt állították rá, ott volt Mészöly 60. születésnapján is. Bódyt 1973-ban szervezték be Pesti fedőnéven.

Sokat megtudunk a művészházaspár családi életéről is. Mészölynek állandó nőkapcsolatra volt szüksége az íráshoz, de ragaszkodott a feleségéhez minden körülmények között. Mészöly Miklós szórakozottságáról is híres volt, számos anekdotikus történetet fűz a szerző a Miklós Alaine-nel a kispadon és Mészölyék Kukorelly Endrével, Balassa Péteréssel a kisoroszi kertben című fotók magyarázataihoz. Mészöly halálát követően Alaine férje kívánságára szétosztotta hamvait; került a Farkasréti temetőbe, a szekszárdi szülői sírba, a kisoroszi kertbe és Triesztbe a tengerbe is, mert valamikor matróz akart lenni.

Kisoroszi emlékezetének másik kiemelkedő fontosságú része B. Tóth Klára Kulin Ferencsel folytatott interjúja. Kulin Ferenc a rendszerváltás időszakában a *Mozgó Világ* című folyóirat főszerkesztőjeként tevékenykedett. Rövid ideig volt a Magyar Napló főszerkesztője is, s a Köztársasági Elnöki Hivatal társadalompolitikai fősztályvezetője. A Magyar Demokrata Fórum elnökségi tagjaként is tevékenykedett, később alelnök is lett és hosszabb ideig országgyűlési képviselő.

A beszélgetés igazán mélyen feltárja a problémákat. Mivel Kulin Ferenc Alexa Károllyal együtt gyakori vendég volt Mészölyéknél, ez az interjú kulcsfontosságú a korszak megértéséhez. Felmerül egy nagyon fontos probléma, ami napjainkban is fókuszban van; vajon az értelmiségi eszmény pusztán csak az esztétikumban keresendő, vagy közéleti-politikai téren is vállalni kell a szerepet. Az irodalmi életben sokféleség uralkodott, ami Kulin szerint a különböző származási gyökerekkel volt magyarázható, s bár mindannyian utálták a Kádár-rendszert, senki nem felejtette el, honnan jött, a politikai polarizáció pedig az ellentéteket is hozta magával. Bizonyos vélemények szerint ő volt az, aki a Nadas–Mészöly–Esterházy-féle irodalmat ki akarta szorítani a kultúrából, de ez nem volt szándékában. Kulin Ferenc úgy vélte, Mészöly Miklós szépírói ambícióin kívül az irodalmi életet is szervezni akarta, ebben azonban nem igazán volt sikeres, ezt egyfajta kudarcként élte át.

Az MDF lakiteleki programja hármasként szeretett volna megvalósítani. Egyrészt a semlegesség politikáját kívánta alkalmazni, de ugyanakkor szeretett volna a népi baloldallal is szövetkezni. Az utolsó szempont a 'harmadik út' megvalósítása lett volna, vagyis se szocializmus, se kapitalizmus, de ez sem volt igazán járható. Vajon miért? Az író mindig az ideálisra törekszik, miközben a politikus a realisra, a legkevésbé rossz kompromisszum megvalósítására, talán ez is hátráltató tényező lehetett. Mégis, úgy hitték, a különbözőségek és az eltérő gondolkodásmódok ellenére is tudnak majd együttműködni. A felmerülő kérdések megvitatásának problémáit, személyiségalkati és kultúranthropológiai jellemzők tükrében elemezte Alexa Károly egy esszéjében, külön fókuszálva a pannoniai és hunniai nemzettudatra.

B. Tóth Klára Czakó Gábor Kossuth-díjas íróról is érdeklődött Mészöly Miklósról. Czakó Gábor a felmerülő nézeteltérések jó ismerője volt, Antall József miniszterelnöki tanácsadó testületében dolgozott, műveit markánsan jellemezte a katolicizmus kultúrkörére jellemző szellemiség. Így igazán érdekes volt megtudni, hogyan jelölte ki Czakó Gábor Mészöly Miklós helyét az irodalomban és a politikában. Végző következtetésében a magyar irodalomban az elkülönültséget, a szakadást véglegesnek látja. A különböző ideológiát képviselő alkotók, úgy tűnik, ma sokkal kevésbé fogadják el egymást, a barátságokat erősen megzavarja a politika. Talán azért, mert nincs valami olyan közös 'ellenség', mellyel egységesen fordulhatnak szembe, mint annak idején a Kádár-korszakkal. B. Tóth Klára könyvében ez nyitott kérdés marad, olyan, amire feltétlenül szeretnénk megoldást találni. Talán egyszer mégis megszülethet egy egymást elfogadó, egészséges kompromisszum.

Kisoroszi a filmesek paradicsomaként is működött, a szerzőnek ezen a területen is személyes élményei vannak, a filmesek sokszor kértek tőlük kellékeket, vagy a parókián hagyták a holmijukat forgatás idején. Futaki József gyűjtése alapján a Kisoroszi Helytörténeti Gyűjtemény Archívumában láthatjuk, hogy 17 filmet forgattak itt, köztük az Aranyember, A veréb is madár, A dunai hajós, Illés Lajos portréfilmje, a Megint tanú, hogy csak néhányat említsünk. A szerző, folytatva a kutatást, további filmeket talált. Jancsó Mikós az 1970-es évek elején vett házat a faluban. B. Tóth Klára későbbi férjével, Borda Lajossal az ott forgatott filmekben több alkalommal

statisztált. Jancsón kívül dr. Homoki-Nagy István is dolgozott ott, forgatta a Cimborákat és a Hegyen-völgyön című filmet. Ő volt az első, aki egy egész estét betöltő, színes természetfilmet készített.

A kötet záró fejezete a falutörténet. Az itt lakók büszke lokálpatrióták, őseik évszázadokon át királyi kiváltságokkal rendelkeztek. A sziget a régészeti leletek szerint már az ókorban is lakott volt. B. Tóth Klára gyermekkorában még látta a római ki-kötőerőd maradványait, ami 364–375 között épült. A bemutatásból nem maradhatnak ki a műemlékek, a köztéri szobrok és más művészeti alkotások, valamint a népszokások említése; a szüreti felvonulások, a virágszőnyeggel borított úrnapi körmenet, a halotti szokások, a karácsonyi betlehemesek, a népi hiedelmek.

B. Tóth Klára munkája egy szenzációs vállalkozás annak bemutatására, hogyan határozza meg az egyén és egy egész emberi közösség életét a folyamatosan jelen lévő alkotócsoportok jelenléte, hogyan adhatnak inspirációt az egyénnek saját élete alakításában, s hogyan inspirálhatnak bennünket értékeink megőrzésére vagy ép-penséggel értékteremtésre. A személyes tapasztalatok leírása, a gyűjtemények bemutatása, az interjúkban megfogalmazott vélemények pedig azt is lehetővé teszik, hogy új megvilágításban is értékelhessük íróink, művészeink munkáját, emberi értékeit.

